

Акпарова А.Т., Жумабай уулу М.

**КУБАТ БИЙДИН КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮН ТҮПТӨӨГӨ
КОШКОН САЛЫМЫ**

Акпарова А.Т., Жумабай уулу М.

**ВКЛАД КУБАТ БИЯ В СОЗДАНИЕ КЫРГЫЗСКОЙ
ГОСУДАРСТВЕННОСТИ**

А.Т. Акпарова, Zhumabai uulu M.

**CONTRIBUTION OF KUBAT BIY TO THE CREATION
OF KYRGYZ STATEHOOD**

УДК: 947.1 (575.2)/94

Макалa кыргыз урууларын бириктирип көз каранды эмес мамлекет түзүү үчүн коңшу мамлекеттер менен тил табыша билип, дипломатиялык мамиле түзүп, кыргыз элинин көз карандысыздыгын кармап турган улуу инсандардын бири Кубат бийдин иш аракеттерине арналат.

Негизги сөздөр: мамлекеттүүлүк, эгемендүүлүк, эл аралык мамиле, улуу инсан.

Статья посвящена деятельности одного из известных личностей Кубат бия, поддерживающего независимость кыргызского народа, в налаживании дипломатических отношений с соседними государствами и консолидации кыргызских племен.

Ключевые слова: государственность, суверенитет, международные отношения, великая человек.

The article is devoted to the activities of one of the famous personalities Kubat biy, supports the independence of the kyrgyz people in forging diplomatic relations with neighbouring states and the consolidation of the kyrgyz tribes.

Key words: statehood, sovereignty, international respect, a great man.

Жунгарлык баскынчыларга каршы күрөштө түздөн-түз теократиялык мураскер башкаруучусу Махмуд Азам менен «белогорский» жана «черногорский» деп эки топко бөлүнгөндөр аралашып түздөн түз согушуп турушкан. Бул эки топ тең кыргыз бийлерин өзү тарапка тартууга аракет кылышкан. Себеби согушта өлкөлөргө олжо алып келүүчү, кошумча киреше киргизүүчү саясий салмагы бар бул кыргыздарга калоолорун билдирип, сунуш кылып турушкан. Мындай жагынан өзгөчө айырмаланып бөлүшүп турган Тянь Шандык кыргыз Кубат бий (Ковад-Мырза) болгон. Ал өзүнүн элинин тарыхый тагдырына жана тарыхтын жүрүшүнө чындап таасирин тийгизүүгө жөндөмдүү инсан болгон. Ар бир элден чыккан көрүнүктүү инсандар бар экендиги белгилүү. Кыргыз тарыхында дагы мындай баатырлар аз эмес. Алардын көпчүлүгү бүгүнкү күндөргө чейин белгисиз бойдон калып кетишкен. Ал эми Кубат бийдин расмий тарыхы жөнүндөгү айрым маалыматтар узак убакыттарга сакталып калган. Тилекке каршы Кубат бийдин туулган жылы өлгөн жылы боюнча ар кандай маалыматтар бар. Ал XVIII кылымдын экинчи жарымында жашаган «кушчу» уруусунан чыккан бий,

Фергана өрөөнүндө жашаган кыргыз урууларынын төбөлү, кол башчы, саясий ишмер катары тарыхта издер калган. Кубат бий Кокон башкаруучусу Абдал-Каримдин мезгилинде Жунгарлардын баскынчылыгына каршы биргелишип сокку уруу учун Кокон бийликтери Кубат бий башында турган кыргыздар менен союз түзүп алардын биргелешкен күчү баскынчыларды Ферганадан кууп чыккан. Кокон хандыгынын Эрдене бий башкара баштаган кезде, Орто төбөгө ээ болуу максатында ал кыргыз бийлери менен өнөктөш болууга аракеттенип, мына ушул кырдаалдарда Кубат бий негизги ролду ойногон. Жунгарлык жана Кокондук баскынчылардын кыргыз урууларынын эркиндигине жана коргоп сактап турган. Аны таланттуу дипломат жана саясий ишмер деп атаса болот.

Душмандарга каршы күрөшүп жаткандардын арасында Кыргыз урууларынын көз карандысыздыгын сактоо аракетинде кыйын абалдан, тоскоолдуктан эбин таап кутулуп кетүү билгичтигин колдонгон. Кубат бий кыргыз урууларынын арасында душмандар менен күрөштөгү жеке кайраттуулугу менен гана эмес, кынтыксыз чынчылдыгы, боорукердиги кең пейилдүүлүгү жана адилеттүүлүгү менен өтө зор абройго ээ болгон. Кокон хандыгы боюнча жазылып калыңган «Тарих-и Рахим-ханы» деген тарыхый булактарда Кубат бийди «Кыргыздардын падышасы» деп аталгандыгы тууралуу маалыматтар бар. Кубат бий «өз алдынча башкаруучу катары жеке пайдасы үчүн тигил же бул башкаруучу менен каалагандай достошуп же ажырашып турган». Кокон хандары жана Кытай императору Кубат бийдин пикири менен эсептешкен. Кубат бийдин Фергана, Тянь-Шань жана Чыгыш Туркестан жергесиндеги бардык Кыргыз урууларын бириктирип, кыргыз мамлекеттүүлүгүн түзүүгө багытталган. Кыргыз мамлекеттүүлүгүн түзүүгө ар дайым баскынчылыктын чыныгы калканы катары пайдаланып келген. Коңшулаш тирандардын соккусу, кыргыз урууларын бириктирип кыргыз мамлекеттүүлүгүн түзүү аракети бул жолу дагы жыйынтык бербеди.

1855-ж. Цинь империясына каршы боштондук кыймыл жүргүзүп жаткан кашкарлык Жусуп Кожонун чакырыгы боюнча Кубат бий аскерлери менен Чыгыш Түркстанга кеткен. Ушул окуядан кийин

Кубат бийдин тагдыры белгисиз. Ал жакта набыт болгонун уккан карындашы Аксуусар мындай деп кошкондугу эл оозунда айтылат. «Кубат бий өлбөй кут өлдү, кушчу, мундуз жүрт өлдү».

1757-59-жылдары Цинь аскерлеринен Жунгарлык падышачылык кыйраган. Кыргыздар Ферганада Жунгарлар менен батышпай Тянь Шань жергесине кайтып кетишкен жана мурункудай эле өздөрүнүн көчмөн жашоосу менен алектенишкен. Маньчжур – Цинь империясынын мураскери Синь-Цзянь Чыгыш Туркестандагы Жунгар хандыгы талкалангандан кийин ошол жерге негизделген жаңы, Кытай провинциясынын бийлик укугу бар башкаруучусу болгон. Анын кыргыздарды баш ийдируү боюнча аракети ордуна чыкпайды. Ошондон кийин кытайлыктар кыргыз бийлери менен чек араны сактоо боюнча келишим түзүшкөн деген маалыматтар бар. Коңшу мамлекеттер Кубат бийдин Фергана чөлкөмүндө кайраттуу демилгиче ишмер экендигин таанышкан. Кубат бийдин эң негизги максаты: Тянь-Шань жана Чыгыш Туркестандагы бардык кыргыз урууларын бириктирүүгө багытталган бул иш аракеттери ар дайым басып алуучулуктан чындап коргоо үчүн кыргыз мамлекеттүүлүгүн куруу болгон.

Кубат бийдин таржымалы боюнча санжырачылар төмөнкүдөй из калтырышкан. Кубат бийдин атасы Калча, Калчанын атасы Эгемберди, анын атасы Дорбо, анын атасы Томон. Томон Чаликеге барып такалган. Чалике «Сокку уруучу бий» деген наамга татыктуу болгон. Тарыхта «Цилихи» деген ат менен белгилүү Индиянын айрым бир бөлүгүн чаап алып, ошол элге «падишах» болгон.

XVIII к. ортосунда кыргыздар эбегейсиз зор аймакты ээлеп, түндүгү Талас, Чүй, Илге, ал эми түштүгү Кашкарга чейин, батыш жагы Алай, Памир, чыгыш тарабы Фергана өрөөнүндөгү Маргалаң, Анжиан, Кожентке чейин созулган. Саясий бытыранды болгон ошол мезгилдеги кыргыз ээликтерине көз арткан душмандарды туш тараптан тапса болоор эле. Жоокерчилик заманда, катылгандын катыгын берип, өз уруулары жайгашкан аймактарды көздүн карегиндей сактаган, журт багар баатыр уулдардан кыргыз эли кур эмес эле. Ошондой бабаларыбыздын бири Кубат бий болгон. Башка аты чыккан бийлерден айырмаланып Кубат бий Борбордук Азиядагы 18-кылым тарыхында кагазга түшүп калган, дареги бар бий болгон. Фергана жана Теңир-Тоодо бир топко чейин көрүнүктүү роль ойногон Кубат бий кыргыз санжыраларында, Кокон хандыгынын тарыхы, Чыгыш Түркстандагы кожолордун тарыхы, ал тургай орус чыгыш таануучуларынын тарыхый эмгектеринде орун алган. Кокон башкаруучусу Абдал-Каримдин мезгилинде жунгарлардын баскынчылыгына каршы биргелешип сокку уруу үчүн Кокон бийликтери Кубат бий башында турган кыргыздар менен союз түзүп, алардын биргелешкен күчү баскынчыларды Ферганадан кууп чыккан.

“Сокку урчу бий” наамы, ошол учурдан баштап, кушчунун чалике уруусунан чыккан бийлерге

берилип келген. Уруунун өзүнө гана тиешелүү, уруулук даража болгону илимге эми белгилүү болот. Ошондой эле он ок тукумунан чыккан кагандын атасы Богу Таласта турганда, ал өзүнө чаа бий наамын кабыл алган. Ошол учурдан баштап ал сөз Калча бий аты менен жашап келген. үч - Турпандан Таласка келген.

Калча бийден Кубатбек бий. Анын бир наамы “Падышах” экени белгилүү, “Падышах” наамы Чалике уруусуна тиешелүү наам болгон. Анын себебине токтолсок, жогоруда белгилеп өткөндөй, Кушчу уруусунан чыккан Чаликеге, Индияга казатка аттанарда, ага “сокку уруучу бий” наамы ыйгарылган экен.

Миндуулаттын падышасы алып жүргөн наамдын теги да, Индияны караткан Чаликеден уланаары тастыкталат. Адегенде Сокку уруучу бий, андан кийин улуу колбашчы, андан кийин Индиянын падишахы болгон. Чаликенин теги Жан суулук Кушчу падышаларынан болуп, Кубатбек да өз учурунда падишах наамын өзүнө тандап алган. Чалике уруусунун санжырасы боюнча алып караганда, Кубатбектин атасы Калча, анын атасы Эгемберди - “сокку ур бий”, анын атасы Дорбо-“күмүш чокмор”, анын атасы Томон, анын атасы Чалике, ал Жанкушчу уруусунан болгон. Кубатбек 1700ж туулган. Атасы Калча бий Таластын Калба жайлоосунда турчу экен. Калмактар ал жайлоону тартып алган соң, Ноокенге көчүп, андан-ары Анжиан, Алайга кеткен экен. Фергана өрөөнүндөгү Кушчу, Мундуз урууларынын башчысы болгон. Калча кайтыш болгондо, 18 жашар Кубатты, Сол урууларынын курултайында бий шайлашат. Анжиан кыргыздарынын башчысы болуп калат. Сүйлөгөн сөзү орундуу, кайраты күч, чечкиндүү Кубат бий Кокон ордосу, Бухара эмири менен теңтайлашып, тең ата болуп, бардык маселелердин калыс чечилишине жетишкен. Чүй, Талас, Нарын, Ыссык-Көлдөн ооп барган эл, Кубат бийдин сүйөөр тоосу болгон.

1759-жылы Кашкар, Жаркентте жашаган кыргыздар, калмактардын эзүүсүнө чыдабай жардам сурап кайрылганда, Кубат бий Ферганадан кол курап барып, Калмактардын 40 миң аскерин талкалаган. 1759-жылы Кытай аскерлери калмактарды сүрүп, Алайга кирип келгенде, Кубат бий Алайды коргоп калган. Ошол уруштарда жеңишке жеткени үчүн, ал Кашкарга бий шайланат. Көзү тирүү кезинде, бийик мунара орнотулат. Кашкар эли Кубат бийдин эмгегин жогору баалап, “Падышах” наамын беришет. Андан мурда “баатыр бий” деген наамы болгон. Анжиандагы Пахтабад районундагы Миян айылынын тургуну Мамрасул Максым уулунун колунда Кубат бийдин мөөрү, туусу сакталып калгандыгы тууралуу маалымат бар.

1760-жылы Кокон тарабынан жиберилген, кызмат кылып жүргөндөр аркылуу уу коргошун берилип, каза болгон. Сөөгү атасы Калча бийдин сөөгү жаткан Алайдын Кичи Дайра деген жериндеги мазарга коюлган деп айтылат. Санжыра боюнча, Кубат

бийдин чыккан уруусу, кушчунун “жан кушчу” уруусунан экени айтылат. Бизге жеткен уламыш кептерге таянсак, Кубат бийден Абайылда, Берик, Жунушаалы, Кулмурза, Агышайбек, Карды деген уулдары болгон - уламышта. Биз билгенден Бериктин Усон Назар деген эки уулу болгон. Агышайбектен Алымбек, андан Кармышак, андан Назараалы, Абес дегендер болгон. Таластын Кара Арча деген жеринде 60 үй-бүлө бар. Ошондой эле Ноокен районунун Сакалды деген айылында Кубат бийден тараган, Исакул ажы, Самидин болуш, Орозаалы Калпа, Абдыжапар молдо, Мамбетаалы бай, Исак уулу Абдыракман, Кудаяр Жантороев, Кадырбек Абдыкадыров өндүү, эл-журтубузга эмгеги сиңген, эл кадырлап сыйлаган улуу инсандар чыккан.

Эгембердинин баласы Назарбек, тууганы Кубатбек “падышах” болгондо, ал туу түбүндө турчусу болгондугун айтылып калган.

Улуу инсан Кубат бийдин дүйнөдөн качан өткөндүгү кандай себептер болгондугу жөнүндө ар кандай маалыматтар бар. Кыргыз тарыхы энциклопедиясында Жусуп кожонун чакырыгы боюнча аскерлери менен Чыгыш Түркстанга кеткен Кубат бийдин тагдыры белгисиз. Ал жакта набыт болсо керек деп

жазат. Ал эми санжыра жана башка маалыматтарга таянган Акжол Жолдошевдин “Орто кылымдагы Алтай, эне-сай, теңир тоо кыргыздарынын тарыхы” китебинде Кубат бий 1760-жылдардын ортосунда Кокондон атайы жөнөткөн адамдар тарабынан уу берилип өлтүрүлгөн. Ошондо адигиненин бийи Ажыбек “Кокондон коргор кубатым, эми ээн калды бир башым” – деп кошок кошкон экен деп жазат.

Адабияттар:

1. Газиев Аман. Курманжан-датха – некоронованная царица Алая. - Фрунзе, 1991.
2. Плоских В.М. Кыргызы и Кокандское ханство. - Фрунзе, 1977.
3. Плоских В.М. Первые киргизко-русские посольские связи (1784-1827гг.). - Фрунзе, 1970.
4. Плоских В.М. У истоков дружбы. - Фрунзе, 1972.
5. Усенбаев К.У. Присоединение Южной Киргизии к России. - Фрунзе, 1960.
6. Бейшенбиев Э.Д. Введение в историю Кыргызской государственности. - Бишкек, 1994.
7. Табышалие С.Т. К вопросу о происхождении киргизского народа. - Фрунзе, 1989.
8. Петров К.И. Очерк происхождения киргизского народа. - Фрунзе, 1963.

Рецензент: кандидат исторических наук, доцент Акматова А.Т.